

ELTE BTK Történelem BA III.

Szlama Kinga

Az „angol kanca” vagy „Krisztus evangéliumainak buzgó védelmezője?

Boleyn Anna az Erzséber-kori protestánsok szemével

„Ha bárki előveszi az ügyemet, kérem, hogy ítélkezzen a legjobban.”¹

1536. május 19-én a házasságtörés, árulás és vérfertőzés vádjában bűnösnek talált angol királynét, Boleyn Annát ezer válogatott ember jelenlétében lefejezték a Towerben. Annát a köznép sosem szerette, a halálakor bármit elhittek volna az „ágyasról”, aki elszakította a királyukat, VIII. Henriket (1509–1547) igaz hitvesétől és Angliát Rómától. Mégis halálával szimpátiát ébresztett az emberekben, akik kezdtek áldozatként tekinteni rá. Thomas Cranmer, a canterburyi érsek, akinek amúgy is volt mit köszönnie a királynénak, állítólag könnyekben tört ki, amikor a kivégzés reggelén Alexander Ales skót reformer meglátogatta: *„Nem tudod mi fog ma történni? Ő, aki Anglia királynéja volt a földön, ma királynő lesz a mennyekben.”*²

Alig páran mertek kiállni a volt királyné mellett, később pedig Henrik jelenlétében többé senki sem merte kiejteni a nevét. Életében Anna „a másik nő” volt, az „ágyas”, a „nagy szajha”, akinek a halálát örömmel fogadta a henriki Anglia. Mégis, amikor huszonkét évvel később a lánya foglalta el a trónt és lassan beköszöntött az aranykor, Erzsébet már nem a kis fattyú volt, hanem a Szűz Királynő, Annát pedig „Krisztus evangéliumainak buzgó védelmezőjévé” emelték.

¹ WEIR, 267. Boleyn Anna beszédéből a vérpadon: „If any person will meddle with my cause I require them to judge the best.”

² LIPSCOMB, 85. „Don't you know what is to happen today? She who has been the Queen of England on earth will today become a Queen in Heaven.”

I. Erzsébet (1558–1603) koronázását követően édesanyját újra a vallási reformok képviselőjeként tartották számon: a katolikusok, főképpen azok az angolok, akik Erzsébet miatt száműzetésbe kényszerültek, Boleyn Annát írásaikban felhasználva támadták Erzsébetet, míg Angliában a protestáns propaganda szinte már „szentté avatta” VIII. Henrik második feleségét. Ők valóban eleget tettek Anna utolsó kérésének: a lehető legjobb formában tárták a világ elé ügyét.

Boleyn Anna képe benne él a köztudatban, mára már számos film, regény feldolgozta a történetét, a külföldi szakirodalom pedig számos, az életét érintő kérdéssel foglalkozott már. Mindazonáltal az Erzsébet-kori forrásokból kirajzolódó Anna-képpel külön munkákban még nem tárgyalták. Éppen ezért dolgozatom célja megvizsgálni, hogyan változott meg a Boleyn Anna-kép I. Erzsébet uralkodása alatt a protestáns propagandának köszönhetően. Elsősorban azt kívánom vizsgálni, hogyan látta és láttatta a protestáns Anglia Boleyn Annát lánya uralkodása alatt, aminek vizsgálásához öt forrást, illetve forrásrészletet választottam ki. Először William Latymer (1499–1583) *Boleyn Anna krónikája* (*Chronickille of Anne Bulleyne*) című munkáját vizsgálom, amely az egyik legfontosabb fennmaradt alkotás Anna életéről. Latymer egykoron a lelkésze volt, így ez azon források egyike, amelyek olyan emberektől származnak, akik ismerték a királynét. A kortársak írásai közül Alexander Ales (1550–1565) Erzsébetnek írt levele is érdekes. A skót reformer valószínűleg Annával személyesen nem találkozott, ám kivégzésekor Londonban tartózkodott. Jól ismerte Thomas Cranmer canterburyi érseket és a kor jeles politikusát, Thomas Cromwellt (1485–1540) is, akiktől minden bizonnyal Annáról szóló információit gyűjthette.

A protestáns propagandát vizsgálva természetesen John Foxe (1517–1585) műve, a *Mártírok könyve* is igen fontos, mert jól mutatja a korabeli Anna-képet. Ezek után két, egymásra felelő forrást kívánok elemezni. Nicholas Sander (1530–1581) *Az anglikán hitszakadás felemelkedése és növkvés* (*The Rise and Growth of the Anglican Schism, 1585*) című munkájának Boleyn Annáról szóló részletét emeltem ki, amely a katolikus ellenpropaganda terméke volt, és mint olyan illusztrálja, hogyan használták Annát Erzsébet ellen. Ezzel együtt kívánom elemezni George Wyatt *Boleyn Anna királyné élete*, „*The Life of Queen Anne Boleigne*” című munkájával, amely vélhetően Sander támadására a válasz.

Boleyn Anna az évszázadok során

32 Boleyn Anna halála után megannyian ragadtak tollat az évszázadok során, hogy megírják életének történetét. A szerzők között találunk

nagyköveteket, mint például a francia Lancelot de Carles-t (†1570 k.), aki 1536 júniusában írt verset Annáról, protestáns és katolikus írókat, akik különböző céllal használták Anna nevét, majd később történeteket, akik többnyire objektívan igyekeztek értékelnéni Anna életét és szerepét a henriki Angliában.

De Carles után az első munka, amelyben Boleyn Anna neve fel tűnik Edward Hall (1498–1547) krónikája, amely először 1542-ben jelent meg. Hall VIII. Henrik nagy támogatója volt, a henriki reformáció híve, így Annáról sem fest rossz képet. Nem úgy, mint Thomas Wolsey bíboros³ (1473–1530) egykori szertartásmestere, George Cavendish (1494–1562), aki mesteréhez haláláig hű maradt és ugyan *The Life of Thomas Wolsey* című munkájában rendkívül hasznos információkkal szolgál VIII. Henrik és Aragónia Katalin házasságának felbontásáról és Anna életének egyes részleteiről, katolikusként azonban rosszabb színben tünteti fel a királynét. Hasonló véleményt olvashatunk Nicholas Harpsfield (1519–1575) *Treatise on the Pretended Divorce between Henry VIII and Catherine of Aragon* című munkájában, vagy Nicholas Sander tollából a *The Rise and Growth of the Anglican Schism*. Az első protestáns nézőpontú, Boleyn Annának is kedvező írások, mint William Latymer *Chronicklle of Anne Bulleyn* és George Wyatt *The Life of Queen Anna Boleigne* szintén fontos források és az első igazán teljes, önálló, kidolgozott Anna-életrajzok közé tartoznak.

I. Erzsébet halála után feledésbe merülni látszik a téma, és az Erzsébet-kor után jellemzővé vált az addigi munkák újranyomatása. A királyné ügyét legközelebb egy angol író, Agnes Strickland (1796–1874) vette elő, aki a *Lives of the Queens of England (1840–1848)* című többkötetes munkájában írta meg. Később pedig Philip W. Sergeant írt róla 1923-ban *The Life of Anne Boleyn* című alkotásában. Egyikük sem volt történész: Sergeant például több fontos művét a sakkról írta amellet, hogy népszerű történelmi témákban jelentetett meg könyveket. Mindketten alaposak voltak azonban munkájukban, és Sergeant ugyan nem közölt bibliográfiát, de a hivatkozásaiban fontos, a mai történészek által forgatott források jelennek meg.

Kettejük kötete között, 1884-ben jelent meg az első történelmi szakkönyv, amelynek reprintjét 2010-ben adták ki: Paul Friedmann *Anne*

3 VIII. Henrik uralkodásának első felében az egyik legbefolyásosabb ember. 1515 és 1529 között lordkancellár, bíboros és yorki érsek, de több más fontos pozíciót is betöltött. A király kegyeiből akkor esett ki, amikor nem tudta kieszközölni a válást Aragóniai Katalintól. 1530-ban letartóztatták, útban a Tower felé halt meg.

Boleyn című kötete az addig legátfogóbb, legpontosabb alkotás Anna életéről, és ma is rendkívül fontos alapmű.

Az elmúlt évtizedekben történészek tucatjai jelentettek meg könyveket és tanulmányokat Annával kapcsolatban. Az egyik ilyen közkedvelt alkotás az 1972-es *Anne Boleyn*, amelyet Marie Louise Bruce írt. Maria Dowling is több művet jelentetett meg a 16. századi Angliáról, több tanulmányt írt Boleyn Annáról is, főképp a nő vallásáról értekezett. Egyik legismertebb alkotása a *Humanism in the Age of Henry VIII* (1986), amelyben Annát mint a protestánsok pártfogóját ábrázolja.

Számtalan tanulmány, könyvfejezet említette Annát, így a teljesség igénye nélkül csupán azokat emelem ki, amelyek átfogóbb munkák és részletesen foglalkoznak Boleyn Anna életével. A korral foglalkozó, közismert mai történészek egyike David Starkey, aki megannyi munkát tudhat magáénak az angol, főképp Tudor-kori történelemről. Az általa festett Anna-kép egy erős, határozott, ambiciózus nő portréja. Ugyan önálló kötete nem született a királynéről, mégis fontosnak tartom megemlíteni, hiszen több könyvében, így a 2004-ben megjelent *Six Wives: The Queens of Henry VIII* és az új kiadásban 2002-ben megjelent *The Reign of Henry VIII: Personalities and Politics* című munkájában is nagy hangsúlyt fektet Annára. Utóbbi írás azért is fontos, mert Henrikről nem mint erős kezű uralkodóról beszél, hanem mint az udvarában éppen domináló csoport – így annak idején a Boleyn-kör – által manipulált, önmagát nyeregben érző királyról.

Retha M Warnicke 1989-ben írta a *The Rise and Fall of Anne Boleyn: Family Politics at the Court of Henry VIII* című munkáját. Az ő nevéhez köthető többek között az az elmélet, amely szerint Anna nem 1501, hanem később, 1507 körül születhetett. A legnagyobb vitát mégis az az elképzelése váltotta ki, hogy a királyné kivégzését főképp az 1536-ban elvetélt, deformált magzat okozta, amely a kor felfogása szerint egyértelmű jele volt a boszorkányságnak, igaz Nicholas Sanderen kívül más forrás nem írt arról, hogy az elvetélt gyermek deformált lett volna.

Téziseinek egyik legnagyobb kritizálója Eric Ives, aki a ma megtalálható legátfogóbb Anna életrajzot írta, amelynek címe *The Life and Death of Anne Boleyn: 'The Most Happy'* és 2004-ben jelent meg új kiadásban. Starkeyhoz hasonlóan Ivesnél is megjelenik az udvari politikában a klikkesedés, ám nagy hangsúlyt fektet a Thomas Cromwell és Anna közötti vitákra, igaz, Anna bukásának kizárólagos okaként nem ezt a nézeteltérést nevezi meg.

Alison Weir is számos munkát megjelentetett már a Tudor-kori történelemből. Annáról több könyvében, így például a *The Six Wives of Henry VIII*-ben is értekezik, illetve 2009-ben megjelent *The Lady in the Tower: The Fall of Anne Boleyn* című kötete az egyik legfontosabb mű, mivel ez az első, amely csupán Anna bukásának szenteli lapjait.

Végezetül még két szerző van, akiket meg kell itt említeni. Az első David Loades, aki szintén több kötetben foglalkozott a Tudorokkal, és 2011 októberében jelent meg legújabb könyvét *The Boleyns: The Rise and Fall of a Tudor Family* címmel. Ebben bemutatja a család teljes történetét, így Anna életét is, érintve az udvari és családi politikát is. George W. Bernard nevét szándékosan emlitem utoljára. A legfrissebb munkája 2010-ben jelent meg *Anne Boleyn: Fatal Attractions* címmel. Érdekessége abban rejlik, hogy a professzor azon ritka történészek közé tartozik, aki vallja Boleyn Anna bűnösségét, és az eddig említett szinte összes történész munkáját támadja valamilyen szempontból, az általuk felvázolt Anna-képet teljesen szétrombolva.

„A Legboldogabb”⁴

Thomas Boleyn és Elizabeth Howard kisebbik lánya, Anna feltételezhetően a Norfolk megyében található Blickling Hallban látta meg a napvilágot. Sajnálatos módon, ahogy oly sok minden mást az életében, a születésének pontos dátumát is homály fedi, valószínűleg 1501 körül születhetett.

Gyermekkorát Heverben, a Boleyn család birtokán töltötte, majd 1513-ban Ausztriai Margit (1480–1530), I. Miksa német-római császár (1493–1519) lányának udvarába került, ahol egészen 1514-ig élt. Amikor VIII. Henrik húga, Tudor Mária (1496–1533) Franciaországba utazott, hogy feleségül menjen XII. Lajoshoz (1498–1515), Annát apja elkérte Margittól, így csatlakozhatott a fiatal királynéhoz. Amikor az idős XII. Lajos pár hónap házasság után meghalt és Mária hazatért Angliába, Anna a francia udvarban maradt egészen 1522-ig.

Angliába való visszatérése után 1522-ben Boleyn Anna részt vett a húshagyókedden tartott udvari ünnepségeken, amelyek során a „Zöld Vár” (*Chateau Vert*) ostromának játékában ő maga is a szereplők között volt. A következő évekre vonatkozóan alig van adatunk az életéről. Az bizonyos, hogy amikor 1527-ben VIII. Henrik első házasságának felbontása elkezdődött, már mindenki tudta, ki lesz a következő királyné. A „király titkos ügyeként” is emlegetett procedúra során VIII. Henrik mindent megtett, hogy elválhasson Aragóniai Katalintól (1485–1536), II. Aragóniai Ferdinánd (1479–1516) és Kasztíliai

⁴ Boleyn Anna mottója: „The Most Happi”.

Izabella (1474–1504) legkisebb gyermekétől, akivel 1509-ben kötött házasságot. Egyetlen életben maradt gyermekük a későbbi I. Mária (1533–1558) volt. A válás hosszadalmas volt, végül 1533-ban Thomas Cranmer canterburyi érsek mondta ki, miután VIII. Henrik januárban titokban feleségül vette a már állapotos Boleyn Annát. Ám a várt fiúörökös ezúttal sem érkezett meg, 1533. szeptember 7-én újabb hercegnő született: Erzsébet.

Boleyn Anna többször is teherbe esett, de ahogyan a boldog házasság terve is füstbe ment, úgy a fiúgyermek születése is elmaradt. Sem Anglia, sem Európa nem fogadta el Annát mint törvényes királynét, sem lányát, mint törvényes trónörökösöt. Az udvaron belül is folyamatos konfliktusok voltak, Anna több ellenséget tudhatott magáénak, mint barátot. Előbbiek közé tartozott Thomas Cromwell is, aki habár sokat köszönhetett a Boleyn család felemelkedésének, rövid időn belül összetűzésbe került Annával. Jól emlékezett még a királyné szerepére Thomas Wolsey bíboros bukásában, tudta, hogy volt mitől félnie.

A reformáció kérdésében Cromwell és Anna ugyan hasonló véleményen volt, ám a kisebb kolostorok bezáratásából befolyó pénz hasznosításáról már vita alakult ki köztük. 1536. április 2-án az udvar az előző napi szócsatájukról szóló pletykáktól volt hangos. Cromwell Henriket a „keresztény világ leggazdagabb hercegévé” akarta tenni, míg Anna oktatásra, jótékony célokra használta volna az összegek egy nagyobb részét. Anna utasította Hugh Latimert, Worcester püspökét, hogy prédikációjában álljon ki mellette és hangoztassa, hogy a kolostorok javait fordítsák jó célokra.⁵ Politikai síkon is csatáoztak egymással, hiszen Cromwell az V. Károllyal (1519–1556) és a spanyolokkal kötendő szövetséget szerette volna elérni, míg Anna Franciaországot részesítette volna előnyben. Boleyn Anna fenyegetést jelentett Cromwell számára, aki minden bizonnyal meg akart szabadulni a királynétól, a kérdés csupán az volt, hogyan? Egy újabb válás ugyanis az előzőnél is nagyobb problémákat vethetett volna fel, Cromwellnek viszont alig három hét leforgása alatt sikerült egy gyorsabb utat találnia: Boleyn Annát vérpadra juttatta.

A házasságtöréssel vádolt Anna és öt állítólagos szeretőjének tárgyalását 1536. május 12-én és 15-én tartották, amelyek során mindannyiukat bűnösnek találtak és halálra ítélték. A férfiakat 17-én végezték ki, ugyanezen a napon pedig Thomas Cranmer canterburyi érsek érvénytelenítette VIII. Henrik és Anna házasságát, és fattyúnak nyilvánította Erzsébetet. 1536. május 19-én pedig, miközben utolsó

imáját mormolta, a francia hóhér egyetlen csapással végett vetett Boleyn Anna életének.

Anna, akit életében sokan gyűlölte, halálával együttérzést ébresztett az emberekben. Mindenki véleményét persze nem tudta megváltoztatni, ám néhányan elszörnyedtek a májusban történeken. Alig egy hónappal Anna halála után egy bizonyos John Hillt letartóztattak, mert állította, hogy „a király Mr Norrist, Mr Westont és azokat, akiket nemrég kivégeztek a halálba küldte csupán az öröméért”.⁶ Hill, akit bűnösnek nyilvánították és börtönbe zárták, korántsem volt egyedül a véleményével. Philipp Melanchthon reformer elszörnyedt, amikor Anna sorsáról tudomást szerzett:

„A hírek Angliából több mint tragikusak. A királyné, aki inkább vádlott, mint bűnös házasságtörésben, halálbüntetést szenvedett, és ez a katasztrófa nagy változásokat hozott a terveinkben. Milyen borzasztóan meg fogja szégyeníteni ez a szerencsétlenség a királyt.”⁷

Etienne Dolet francia költő és reformer szerint is Annát a házasságtörés hamis vádjával ítélték halálra.

Vallás

Annak megítéléséhez, miért használhatták anyját közvetítőnek a protestánsok Erzsébet felé saját céljaik eléréséhez, ki kell térni Anna vallási nézeteire is, amire következtethetünk a birtokában lévő könyvekből, illetve az őt körülvevő emberek nézeteiből.

Ma összesen kilenc olyan könyvről tudunk, amelyek a Boleyn család tulajdonában voltak, ebből hét vallásos jellegű, ezekből pedig nem kevesebb, mint hat az új vallás terméke. Többnyire a Biblia vagy annak részei vannak közöttük, a korai francia reformáció termékei, de megtalálható a William Tyndale által fordított Újszövetség is.⁸ Az bizonyos, hogy ezt a könyvet Anna a lakosztályán tartotta egy angol nyelvű Bibliával együtt és a háztartásában mindenkinek elérhetővé tette ezeket, ahogyan az is, hogy szeretett ezekről társalogni is.⁹ A könyvek többségét Franciaországból szerezte be. Rose Hickman¹⁰ emlékezett

6 WEIR, 280.

7 WEIR, 208. „The reports from England are more than tragic. The Queen, accused rather than convicted of adultery, has suffered the penalty of death, and that catastrophe has brought great changes in our plans. How dreadfully this calamity will dishonour the King.”

8 IVES, Eric W.: Anne Boleyn and the Early Reformation in England: the Contemporary Evidence. 392.

9 DOWLING, 233.

10 Rose Hickman halála előtt írt visszaemlékezést életéről. A pár oldalas forrás jelentősége abban rejlik, hogy Rose egy protestáns úrinő, kereskedők lánya és feleség-

apja elbeszélésére, amelyben utalt a királynőnek vitt könyvekre, emellett William Latymert, lelkészét és első életrajzíróját is Franciaországba küldte a királyné 1536 tavaszán, hogy könyveket vegyen a számára, amelyek már a letartóztatása miatt sosem értek el hozzá.¹¹

Annára sokan úgy tekintettek, mint arra a személyre, akikhez az új vallás követői fordulhattak. Az első eset 1528-ban történt, amikor Anna közbenjárt Thomas Wolseynál egy bizonyos Thomas Garrett ügyében, akit eretnekséggel vádoltak meg a bíboros oxfordi egyetemén.¹² Többek között Hugh Latimer is Annának köszönhette a ki nevezését, hiszen a pénzt, amellyel az előléptetése körül felmerülő költségeket fedezte Annától kapta,¹³ de amikor a francia reformer, Nicholas Bourbon Angliába menekült, a királyné alkalmazta, mint tanárt.¹⁴ Amikor saját udvartartást kapott a királytól, saját udvarhölgyei neveltetéséről is gondoskodott: az említett kihelyezett könyveken kívül még külön imakönyvecskéket is adott nekik, amelyeket az övükre fűzve magukkal hordhattak.¹⁵ Ezen felül a királlyal is megosztotta saját nézeteit. Szerette a Bibliáról szóló beszélgetéseket az asztalnál és több könyvet is megmutatott Henriknek, így William Tyndale *A keresztény ember engedelmsége* és Simon Fish *Könyörgés a koldusokért* című alkotását is.¹⁶

Boleyn Anna tehát ugyan lutheránusnak nem feltétlenül nevezhető, ám minden bizonnyal érdeklődött az új tanok iránt, és elmondhatjuk, hogy nem csupán reformerekkel vette körül magát, de ahol lehetett támogatta is őket.

Anglia a XVI. század második felében

1558. november 17-én I. Erzsébet követte Anglia trónján féltestvérét, I. Máriát (1553–1558). VIII. Henrik és Aragóniai Katalin lányának alig ötéves uralmának a végét az emberek örömmel és legfőképp új reményekkel fogadták. Egyetlen igazi célja az volt, hogy visszavezesse Angliát az „igaz hithez” és Rómához.¹⁷ Uralkodása azonban pont olyan ku-

ge, akinek a leírásából jól kirajzolódik a protestáns vallás elterjedése, alakulása és mindebben a kereskedők szerepe. Dolgozatom szempontjából a forrás első része a leglényegesebb, amelyben elmeséli apja, Sir William Locke szerepét a tiltott könyvek Angliába való beviteléről, többek között magának Anna királynénak is.

11 LATYMER, 28.

12 IVES, 391.

13 IVES, 390.

14 IVES, 391

15 DOWLING Humanism. 233.

16 FREEMAN, Thomas S.: Research, Romour and Propaganda: Anne Boleyn in Foxe's 'Book of Martyrs' 802.

17 ELTON, 214.

darokkal telinek mondható, mint egész élete. 1555-ben megindultak az eretneknek tekintett protestánsok elleni perek, és a következő években több mint háromszáz embert ítéltek máglyahalálra a hitükért, köztük a későbbi protestáns mártírokat: John Hoopert (1500–1555), Hugh Latimert (1487–1555), Nicholas Ridley (1500–1555) és Thomas Cranmert (1489–1556). Mária 1554-ben hozzáment a spanyol II. Fülöphöz (1527–1598), két évvel később belépett a spanyolok Franciaország elleni háborújába, amely 1558 januárjában Calais elvesztéséhez vezetett. A spanyol házasság és Calais elvesztése is elfordították országát a királynőtől, de a katolikus hit helyreállításáért való küzdelme hagyta a legmélyebb nyomokat. Mária tettei, a tömeges kivégzések kiirihthatatlan gyűlöletet hagytak az emberekben a pápa és a római katolicizmus iránt.¹⁸

Az angolok örömmel fogadták Mária halálát 1558-ban, optimizmussal fordultak az új királynő, I. Erzsébet felé, akit mint a protestánsok reménységét üdvözöltek Anglia trónján. Boleyn Anna lánya rokonszenves, szorgalmas, intelligens, kiváló lovas és vadász volt, beszélt franciául, olaszul, spanyolul és latinul.¹⁹ A fiatal királynőnek azonban több problémával is meg kellett küzdenie. Hiába örökölte ugyanis saját jogán a koronát és rendelkezett kiemelkedő tehetséggel, a nőket nem látták szívesen az angol trónon. Bár női uralkodó nem volt egyedülálló jelenség az angol történelemben, de a korszak felfogása idegenkedett tőle. Női erénynek a tisztaság, tisztesség, engedelmesség számított. Úgy gondolták, hogy az a nő, aki férfiak feletti hatalommal rendelkezett, elvesztette nőiességét, a női uralom szemben állt Isten akaratával. Ennek megerősítésére nem csupán a középkorból jól ismert Matilda (Maude)²⁰ példáját emlegették, de az Erzsébet előtt uralkodó I. Máriát is, akinek alig ötéves rémuralma még erősebben táplálta a közhiedelmet, amely szerint egy nő nem képes irányítani egy országot. Az uralkodók Isten akaratára foglalták el helyüket a trónon, hogy védjék alattvalóikat, katonai vezetők voltak a hadsereg élén, amire egy nő nem volt alkalmas. Éppen ezért érdekes, hogy VI. Edward halála előtt végrendeletében Lady Jane Greyt nevezte meg örökösül, kizárva féltestvéreit a trón örökléséből. Egyesek ezt

¹⁸ ELTON, 220.

¹⁹ GUY, 251.

²⁰ Matilda (1102–1167) I. Henrik (1068–1135) egyetlen örököse volt, miután fiútestvére, William 1120-ban meghalt a „White Ship” tragédiában. Matilda volt az első női uralkodó Angliában, igaz uralma alig mondható pár hónaposnak 1141-ben. Apja hiába próbálta elérni, hogy elfogadják Matildát, mint örökösét, annak halálakor polgárháború tört ki közte és Blois István (1135–1154) között, aki halála előtt elismerte örökösének Matilda gyermekét, a későbbi II. Henriket (1154–1189).

azzal is indokolják, hogy amíg Mária és Erzsébet hajadon volt, Jane már házas, és egy megfelelő férjjel rendelkező asszony biztonságosabb „jelöltnek” tűnhetett. Ha viszont Mária vagy Erzsébet kerül trónra, az a veszély is fenyegetett volna, hogy hozzámegy egy idegenhez, aki majd visszavezeti Angliát Rómához.²¹

A női uralkodó széleskörű elutasításával nem csupán a huszonéves királynőnek, hanem országának és tanácsosainak is szembe kellett néznie, hiszen ugyan volt már rá példa, hogy Isten egyes nőket, mint például az Ótestamentumban szereplő Debórát, kivételes adottságokkal ruházott fel, ám mégis jobbnak tartották, ha az uralom férfikézben van. Az sem volt szerencsének mondható, hogy John Knox (1514–1512) alkotása, a *The First Blast of the Trumpet Against the Monstrous Regiment of Women* is 1558-ban jelent meg. Knox a művet I. Mária és Marie de Guise²² ellen írta, ám általánosságában is támadja a királynők vezette országokat, természetellenesnek nevezve a női uralmat. Bár nem Erzsébet ellen szánta, a fiatal királynőt mégis megsértette.²³

A női uralkodó kérdésének kiküszöbölésére természetes megoldás a házasság volt, amelyre oly buzgón próbáltak rávenni Erzsébetet, hiszen ez volt helyes Isten szemében, illetve a protestáns célt és a Tudor örökösödést is ez szolgálta volna. Persze a fő kérdés minden alkalommal a férj személye volt. Sokszor felmerült a kérdés, miért nem házasodott meg soha. Valószínűleg személyes okok is vezérelték a döntésben, hogy sosem ment férjhez (apja házasságai, saját édesanyja sorsa, de akár féltestvére, Mária rossz döntése), elképzelhető, hogy számára az udvarlók, a külföldi kérők a nemzetközi politikai játék részét jelentették.²⁴ A királynő házassága előtt (amely a várakozások ellenére sosem következett be) próbálták tanácsokkal is ellátni a fiatal uralkodót, hogyan is irányítsa országát, és a következő részekben Ales és Latymer kapcsán főképp ezzel fogok foglalkozni.

A legfőbb probléma I. Erzsébet trónra lépésekor a vallási kérdés volt. Mária uralma végén egy technikailag katolikus országot hagyott maga mögött, a kérdés pedig az volt, az új királynő merre tereli majd országát? 1558 decemberében a még Mária alatt kezdeményezett eretnekségi pereket leállították, a börtönből hazaengedték az embereket. A következő év januárjában pedig összeült a parlament. Erzsébet

21 RICHARDS, 105.

22 Marie de Guise (1515–1560) V. János (1512–1542) skót király felesége, Stuart Mária édesanyja. 1554 és 1560 között régensként uralkodott Skóciában lánya nevében.

23 HEALEY, 371.

24 ELTON, 281.

személyes vallásossága is kérdés volt, azt már lehet tudni róla, hogy nem szerette a miséket, de szobájában megtartotta a keresztet és a gyertyákat. Nem volt türelme a dogmatikai vitákhoz, a kálvinizmust elutasította. Legfontosabbnak népe hűségét tartotta, békét kívánt teremteni, türelmes volt mindaddig, amíg alattvalói, bármiben hittek is, hűek maradtak hozzá és a kormányához.²⁵

1559-ben kiadták a második egyházfőiségi (*Act of Supremacy*) és az istentisztelet egyöntetűségéről szóló harmadik törvényt (*Act of Uniformity*). A papsággal elfogadtatták Erzsébetet mint az egyház kormányzóját (*Supreme Governor of the Church of England*), megtiltották, hogy ez ellen prédikáljanak. A képeket, relikviákat eltávolították a templomokból, a papoknak engedélyezték a házasságot a püspökük beleegyezésével, szabályozták a papság öltözetét. A hódolat jeleit, mint a térdelést az imádságot alatt vagy a Jézus nevére való fejbólintást megtartották és a nyomtatást szabályozták.²⁶ Lényegében Erzsébet alatt létrejött egy egyház, amely dogmatikájában protestáns, szervezetében a katolikusra nagyban hasonlító, alávetve pedig a királynőnek volt.²⁷

Sir Robert Naunton (1563–1635) angol író és politikus a következőket mondta Erzsébetről:

„Többnyire klikkekkel és csoportokkal uralkodott, amelyeket ő maga teremtett, erősített és gyengített, ahogyan azt saját ítélete tanácsolta.”²⁸

Erzsébet idején azonban nem beszélhetünk a VIII. Henrik idején tapasztalt klikkesedésről, a harc leggyakrabban Sir William Cecil (1521–1598) és Lord Robert Dudley (1532–1588, 1564-től Leicester grófja) között folyt, legfőképp a házassági kérdéssel, ám ellenfelek nem voltak, specifikus összetűzéseik mellett sokszor együttműködtek. Cecil Erzsébet egyik legkiválóbb minisztere, fő tanácsadója volt uralkodásának kezdetétől egészen a férfi haláláig. Cecil hatalmi alapjául a Titkos Tanács (*Privy Council*) szolgált, amelynek tagjai közül maga köré gyűjtve pár embert folytatta a lényegi munkát. Ilyenek voltak például Sir Nicholas Bacon, Sir Francis Knolly vagy Sir Thomas Parry is. Cecil módszere különbözött az addigiaktól, nem a csoportosulásokra épített: Erzsébet kormánya olyan emberekre támaszkodott, akik egyszerre voltak vezető politikai szereplők és udvari pozíciók betöltői, a

²⁵ ELTON, 264.

²⁶ GUY, 291.

²⁷ ELTON, 275.

²⁸ GUY, 254. „She ruled much by factions and perties, which she herself both made, upheld and weakend, as her own great judgement advised.”

királynői rezidencián (*Privy Chamber*) pedig olyan hölgyek kaptak helyet, akik ezen politikusok feleségei és lányai voltak. Az udvarban természetesen fontos szerep jutott Erzsébet rokonainak is. A Boleyn rokonságból ott volt Lord Hunsdon, a Knolly és Sackville is, mint közéleti szereplő,²⁹ és ott találjuk Matthew Parker canterbury érseket, aki nek annak idején Anna gondjaira bízta lányát és aki így nyilatkozott:

„Ha nem lettem volna annyira elkötelezve az anyjának, nem fogadtam volna olyan hamar el a lánya szolgálatát.”³⁰

Az 1560-as évek Erzsébet házassági szándékai és az öröklés kérdése körül forogtak. Jelentős fordulatot Erzsébetnek alattvalóihoz fűződő viszonyában 1570 hozott, amikor V. Pius pápa (1566–1572) kiadta a *Regnans in excelsis* kezdetű bullát, amellyel kiátkozta Erzsébetet. A bulla tulajdonképpen nem érte el a kellő hatást, hiszen nem volt, aki végrehajtsa, főbb eredménye csak Angliában jelentkezett. A királynő szemében a protestánsok hűségesek maradtak, amíg a katolikusok lehetséges árulókká váltak.³¹ Ezen felül a bulla kényszerítette a katolikusokat, hogy válasszanak uralkodójuk és hitük között. Az 1570-es és 1580-as évekre a katolikusüldözések voltak jellemzőek. 1571-ben törvényt adtak ki a pápai bullák ellen (*Act Against Bulls From the See of Rome*), amely árulássá nyilvánította a pápai dokumentumok fogadását és kiadását. A következő évi események a franciáktól elidegenüléshez vezettek, amikor Szent Bertalan éjszakáján, 1572. augusztus 23-áról 24-ére virradó éjszaka a Párizsba összegyűlt hugenottákat lemészárolták. A hetekig tartó mészárlásokat a korban sokan egy protestánsok elleni egységes katolikus támadás előkészítésének vélték.

Erzsébetet talán az egyik leghosszabb ideig foglalkoztató kérdés Stuart Mária (1542–1587), a skótok királynőjének helyzete volt. 1568-ban Máriát Angliában bebörtönözték, mivel már hosszú ideje Erzsébet katolikus ellenfelének számított, akit az angol katolikusok a helyébe akartak ültetni. Erzsébet majd tizenkilenc évig élt a Máriától való félelemben. Hitt az uralkodók Istentől kapott jogaiban és tudta, hogy Mária igénye az angol trónra megalapozottabb annál, minthogy figyelmen kívül lehetne hagyni. Angliai tartózkodása alatt a skót királynő részesévé vált több, Erzsébet ellen szervezett katolikus összeesküvésnek, folytonos vitát okozott Erzsébet és parlamentje között, ám az angol királynő túlságosan is idegenkedett Mária kivégzésének

29 GUY, 253-258.

30 WEIR, 307. „If I had not been so much bound to her mother, I would not so soon have granted to serve the daughter.”

31 GUY, 277.

gondolatától. Végül Sir Francis Walsinghamnek (1532–1590) sikerült annyi bizonyítékot gyűjtenie ellene, amely Erzsébetet belekényszerítette a halálos ítélet aláírásába. Máriát 1587-ben fotheringhay-i kastélyban lefejezték. Ez végül indokot adott II. Fülöpnek, hogy megindítsa hajóhadát a szigetország ellen, 1588-ban azonban a spanyol Armada csúfos vereséget szenvedett. Erzsébet a győzelem után hálaadást rendelt el a Szent Pál katedrálisban. Az Armada feletti győzelem nagy jelentőséggel bírt, ami jó alkalmat adott arra, hogy a propagandában hangsúlyozzák, protestáns és katolikus hadak ütköztek meg ami a protestánsok győzelmével zárult. Hirdetni lehetett továbbá Anglia sérthetlenségét a Szűz Királynő uralma alatt, aki 1603-ban, negyvenöt év uralkodás után halt meg, vele együtt pedig véget ért a Tudor-dinasztia uralma is.

Propaganda az Erzsébet-korban

Érdeemes röviden kitérni az Erzsébet-kori propaganda működésére, céljaira, eszközeire és néhány alakjára. A korabeli propaganda sokrétű eszköztárát (könyvek, pamfletok, nyilvános események, művészi alkotások stb.) ugyanis az uralkodók is szívesen igénybe vették.

A Tudor-dinasztiára kifejezetten jellemző volt, hogy tudatosan építették saját imázsukat. Erzsébet számára különösen fontos volt, milyen képet közvetítenek róla az emberek felé. Igyekezett megteremteni azt a mítoszt, hogy uralkodását a stabilitást jelentő változatlanosság jellemzi, amit személyes mottójával (*Semper Eadem*, vagyis mindig ugyanolyan) is kifejezett. A magáról alkotott kép középpontjában a szüzesség állt, uralkodása kezdetén mint a házasság előtt álló nő erénye. Később a Szűz Királynő mítoszának megteremtéséhez használta, hangsúlyozva, hogy a házasság elutasítása egyfajta önfeláldozássá volt a népe felé, hiszen a királynő így biztosította a Tudorok öröklését (nem engedve át az uralmat egy másik házból származó férfinak). Az uralma alatti jólétet és Erzsébet törvényes öröklését volt hivatott ábrázolni a körülbelül 1572-ben készült festmény, amelynek címe *Family of Henry VIII, an Allegory of the Tudor Succession* (VIII. Henrik családja, a Tudor öröklés allegóriája). A háttérben láthatjuk középen Henriket mellette térdelő fiával, VI. Edwarddal, balra mellettük Máriát és férjét, ahogyan Mars teljes harci díszben menetel mögöttük. Jobb oldalon az előtérben helyezkedik Erzsébet a Békét vezetve, mögöttük a Bőséggel. Ez a kép is jelzi az üzenetet, amit átadni kívántak: a bizonytalanság és háborúk korából elérkeztek a békéhez és bőséghöz I. Erzsébet uralma alatt.

A propaganda a királynő uralkodása alatt igyekezett megteremteni az úgynevezett „Gloriana kultuszt” amely lényegében a felvonulásokban, ünnepségeken nyilvánult meg. A reformáció kibontakozása előtt a legnagyobb ünnepeket a katolikus egyház ünnepnapjain tartották, azonban ezeket és a vallási külsőségeket, a szentkultuszt, képeket és ceremóniákat Erzsébet alatt mással helyettesítették. A legnagyobb állami ünnepek többnyire mind kötődtek valamilyen módon magához az uralkodóhoz, lassan kiiktatva az emlékezetből a katolikus ünnepeket és egyúttal kialakítva Erzsébet kultuszát. Kezdetben november 17. volt a nap, amelyen minden évben megünnepelték a királynő trónra lépését. Szintén megünnepelték Erzsébet születésnapját, szeptember 7-ét, 1588 után pedig november 19-ét, amikor legyőzték a spanyol Armadát. Ezekon a napokon nem csupán az udvarban, de szinte mindenhol az országban ünnepeket tartottak, a lovagi tornán pedig maga a királynő is megjelent.

A propaganda egyik legfontosabb és talán legnagyobb mértékben elterjedt eszköze a könyvnyomtatás, a különböző pamfletok és kiadványok terjesztése volt. A katolikus és a protestáns oldal is élt az ebben rejlő lehetőségekkel, természetesen saját céljaikat szem előtt tartva. A protestáns írók leginkább a kibontakozó vallási rendezésre kívánták helyezni a hangsúlyt, Erzsébet mellett álltak ki. A katolikus munkák ezzel szemben támadták mind az angol reformációt, mind az uralkodót, akit anyjához hasonlóan Jezabelként emlegettek, a közvéleményt pedig ellene kívánták fordítani.

Korán rájöttek arra, hogy a nyomtatás fenyegetést is jelenthet az állam számára, ezért már VIII. Henrik is rendelkezett a szabályozásáról: engedélyhez kötötte valamennyi könyv kiadását. Erzsébet uralkodásának kezdetén, 1559-ben is született egy törvény, amely kimondta, hogy minden nyomtatásra szánt könyvet kötelező átadni előzetes olvasásra és jóváhagyásra a Titkos Tanács egy hattagú testületének. Minden olyan nyomdát üldöztek, amely számukra nem megfelelő, lázadónak tekintettek vagy a királynőre nézve sértő műveket adott ki. A fordulatot ezen a téren is 1570 és Erzsébet kiátkozása hozta, mivel ekkor megnőtt a katolikus, Stuart Mária mellett szóló írások száma. Egy-egy mű megjelenését külföldi esemény is kiválthatta. 1572-ben a Szent Bertalan-éji mézszárlás után tömegével jelentek meg Angliában is azok az írások, amelyek ezúttal a katolikus mézszárlók ellen szóltak, a közvéleményt a hugenották mellé állítani kívánták.

Erzsébet mellett és ellen is megjelent számos munka, ilyen volt 1579-ben egy bizonyos John Stubbsnak az írása is, a *The Discoverie of a Gaping Gulf Whereinto England Is to Be Swallowed* (Felfedezése

a tátongó örvénynek amely elnyeli Angliát). Stubbs egyértelműen az Anjou-házasság³² ellen ír, elkövetve azt a hibát is, hogy kijelenti: Erzsébet túl öreg a gyermekszüléshez. Eredményképpen Stubbsnak és a könyv kiadójának levágták a jobb kezét.

Sokan az angol katolikusok közül Annát használták fel az Erzsébet elleni támadáshoz, így például Nicholas Harpsfield katolikus pap, aki több művet írt az angol történelemről, köztük a *A Treatise on the Pretended Divorce Between Henry VIII and Catherine of Aragon (Tanulmány a VIII. Henrik és Aragóniai Katalin közötti színlelt válásról)* címűt, majd Nicholas Sander is, akinek *The Rise and Growth of the Anglican Schism (Az anglikán hitszakadás felemelkedése és növekvése, 1585)* című munkájából az Annát érintő részleteket magam is elemzem. Sander korábban több egyháztörténeti munkát is, például a pápai egyházfőség védelmében megírta a *The Rock of the Church (Az egyház kösziklája, 1567)* és a *De Visibili Monarchia Ecclesiae (1571)* című alkotást. Az *anglikán hitszakadás felemelkedése és növekvésének* spanyol változatát a spanyol jezsuita Pedro de Ribadeneira írta, aki részben átalakította azt az 1588-as megjelenésre: ez a mű már tartalmazta Stuart Mária kivégzését is.

Szintén száműzetésben élő katolikus volt William Allen (1532–1594), aki két fontos alkotást is megjelentetett, természetesen katolikus szemszögből támadva az „eretnek” Erzsébetet. Az első 1584-ben jelent meg *A True, Sincere and Modest Defence of English Catholics (Az angol katolikusok igaz, őszinte és szerény védelme)* címmel, majd 1588-ban adták ki a *Admonition to the Nobility and People of England (Az angol nemesség és emberek figyelmeztetése)* című kötetet.

Végezetül pedig William Cecilt is meg kell említeni, aki az 1583-ban megjelent *Execution of Justice in Engalnd (Az igazság végrehajtása Angliában)* című alkotásában védi meg azon támadásokkal szemben királynőjét, amelyek azt állították, hogy sokakat a vallásuk miatt végeztetett ki. Cecil kijelenti, hogy katolikusokat nem ítélték halálra a hitük miatt, csak árulásért.

A továbbiakban is a nyomtatott propaganda termékeire fogom a hangsúlyt fektetni, öt kiválasztott forráson keresztül bemutatva, hogyan használta a propaganda gépezet Boleyn Annát Erzsébet befolyásolására vagy éppen támadására.

Protestáns propaganda

Boleyn Anna életében és sokáig halála után is az „ágyas” volt a közvélemény szemében, akire a katolikus Európa évekkel később is úgy

32 Erzsébetnek az Anjou grófjával, Francoissal (1555–1584) kötendő házassága.

tekintett, mint a „nagy szajhára”, akinek az Angliában történt minden rossz a rovására írható. Spanyolországban és Portugáliában egy gonosz, rossz életű, cselszövő nőt „Ana-Bolená”-nak hívtak, Szicíliában pedig hitték, hogy VIII. Henrik második felesége az Etna alatt rekedt büntetesképpen.³³ A francia Gabriel de Sacconay, a lyoni templom énekes 1561-ben kijelentette, hogy Boleyn Annát jogosan végezték ki a bűneiért.

A továbbiakban öt különböző forrást, illetve forrásrészletet kívánok elemezni. A vizsgálat során olyan kérdésekre próbálok választ keresni, mint például hogyan ábrázolják íróik Boleyn Annát? Mennyire használják az Anna életében a királynéről keringő pletykákat, és hogyan alakítják át ezeket annak érdekében, hogy jobb, vagy rosszabb színben tüntessék fel őt? Próbálják-e a protestáns írók befolyásolni a fiatal I. Erzsébet királynőt, ha igen, milyen eszközökkel?

A forrásokat két csoportra osztva fogom bemutatni. Először William Latymer krónikáját, Alexander Ales I. Erzsébethez írt levelét és John Foxe *Mártírok könyve* című alkotásának részletét elemzem, majd Nicholas Sander *Az anglikán hitszakadás felemelkedése és növekvése* című munkájának részletét vizsgálom a hozzá kapcsolódó válasszal, a George Wyatt-tól származó Anna életrajzzal összevetve. A bontást az indokolja, hogy az első három forrás a legkorábbi Anna életrajzok közé sorolható, egymástól függetlenül keletkezett, mind csupán Anna bukásáról ír és többnyire ugyan azt a kitűzött célt véltem felismeri bennük: a királynét kívánták rehabilitálni és a fiatal I. Erzsébetnek akartak jó, protestáns példával szolgálni.

Wyatt munkája már jóval későbbi terméke az angol protestáns propagandának és egyben válasz is Sander írására, amely a korban az egyik legelterjedtebb katolikus munka az angol egyházszakadásról, és amely többek között Anna rossz hírnevét használja Erzsébet támadására.

„A legbékésebb királynő, a legvallásosabb édesanyád”³⁴

Az első és talán egyik legfontosabb általam vizsgált forrás a William Latymer által írt *Boleyn Anna krónikája*. A munka nem csupán az első életrajzok egyike, de azon keveseké is, amely szemtanú tollából származik, igaz ugyan, hogy Latymer, aki Anna lelkésze volt jóval a kivégzés után írta a krónikát. A mintegy húsz oldalas életrajzot 1990-ben adták ki.

Alexander Ales (1500–1565) skót reformer 1558-ban egy levélben gratulált I. Erzsébetnek. A lehetőséget megragadva nem csupán a királynő trónra lépése miatt érzett örömét fejt ki, hanem leírja Boleyn Anna bukásának történetét is.

A három együtt kezelt forrás közül a legrövidebb Anna-jellemzés John Foxe alkotásában, a *Mártírok könyvében* (1563) található. Foxe művét Erzsébet uralkodása alatt írta, az első kiadás 1563-ban jelent meg magának a királynőnek ajánlva. Előljáróban fontosnak tartom megjegyezni, hogy bár Foxe az elsők között volt, akik nem mint házasságtörőről nyilatkoztak Annáról, fenntartásokkal kell fogadni az olvasottakat.

Annát a halálát követően sokan kezdték el úgy látni mint aki a protestáns vallásért és követőikért küzdött életében. John Aylmer (1521–1594), Jane Grey (1536–1554), a „kilencnapos királynő”³⁵ tanára és London püspöke a következőket mondta:

„Anna királyné, az áldott hölgy édesanyja, nem volt-e a fő és egyetlen oka Róma szörnyének kiűzésében, annak összes szegényes csomagjával?”³⁶

Boleyn Anna nevét senki sem próbálta meg rehabilitálni egészen I. Erzsébet trónra lépéséig. Egyrészt azért, mert VIII. Henrik alatt lehetőség, VI. Edward (1547–1553) alatt pedig igény nem volt rá, másrészt csak 1558 környékén láthatták szükségesnek a fiatal királynő édesanyjának jó – vagy legalábbis – a korábnál jobb fényben való feltüntetését. Emellett jó protestáns példával is kellett szolgálni a fiatal királynőnek, akit I. (Véres) Mária uralma (1553–1558) után sokan mint a megváltót várták.

Latymer és Ales egyértelműen példával kíván szolgálni Erzsébet számára. Foxe Erzsébetnek dedikálta munkáját, így elképzelhetetlennek tartom, hogy annak anyját rossz színben tüntetné fel. Ráadásul 1563-ra, az első kiadás megjelenésének idejére már kialakulhatott egy kép Annáról, mint a protestantizmus előmozdítójáról, így minden-

35 Lady Jane Grey VII. Henrik (1485–1509) dédunokája volt, IV. Edward (1547–1553) unokatestvére. Amikor 1553-ban Edward meghalt, a protestánsok nem akarták nővérét, I. Máriát a trónon annak katolikus hite miatt. Helyesen feltételezték, hogy uralma alatt megpróbálja majd Angliát visszavezetni Rómához, ezért rávették a haldokló Edwardot, hogy hagyja a trónt Jane Greyre, akit a gyermek király halálakor királynőnek nyilvánítottak. Rövid uralma koronázatlanul ért véget, amikor kilenc nappal később, 1553. július 19-én a Titkos Tanács Máriát nyilvánította a trón jogos örökösének. Jane a férjével együtt a Towerbe került és felségárulás vádjával 1554. február 12-én kivégezték.

36 WEIR . 316. „Was not Queen Anne, the mother of the blessed woman, the chief, first and only cause of banishing the Beast of Rome with all his beggarly baggage?”

képpen bele kellett vennie alkotásába, és protestánsként valószínűleg osztotta is ezt a véleményt. Foxe a protestáns mártírok közé sorolja Annát, viszont az előző két forrással ellentétben Foxe nem kívánja teljesen rehabilitálni. Kétséges, hogy a célja Anna ártatlanságának bizonyítása lett volna, vagy a királyné felhasználása, mint jó protestáns uralkodó Erzsébet előtt.

Érdekesnek tartom, hogy Latymer nem mint a király feleségét, hanem mint cselekvő uralkodót ábrázolja Annát, kétszer pedig olyat tesz, amit rajta kívül szintén senki: megszólaltatja Annát. Először a tanácsához, majd a lelkészeihez intéz beszédet. Lelkészei voltak, saját, önálló tanácsa biztosan nem, így koronázása után maximum a saját udvartartásának adhatott ki királynéi utasításokat. Ez a latymeri módosítás egyike lehet azon eszközöknek, amivel Annát példaként kívánja Erzsébet előtt felhozni. Egy csupán feleségi pozícióban lévő anyát talán kevésbé tartott példaértékűnek a fiatal királynő számára, mint egy erős, önálló uralkodónőt, és az itt a „tanácsához” intézett szavaiból is kicseng, mit gondol Latymer egy jó uralkodóról, mit szeretne, ha Erzsébet követne:

„Igazából a herceg kötelessége, hogy saját személyét oly tisztának, házat és udvarát oly jól kormányzottnak mutassa, hogy mind, aki látja követni óhajtsa, és mind, aki hall róla, látni kívánja.”³⁷

Pár sorral lejjebb szinte Erzsébetnek adja a szavakat, mit szabjon meg kötelességnek a saját tanácsával szemben:

„Azt ajánlom, legyetek a becsületesség, szerénység, bölcsesség és tapasztalat emberei.”³⁸

Mi lehetne jobb tanács egy fiatal királynő számára, mint az édesanyja egykori szavai a saját tanácsosaihoz? Latymer nem csupán példát állít Erzsébet elé, mondván, így csinálta egykoron maga Boleyn Anna is, hanem saját tanácsait az ő szájába adva írja le. Nagyszerű megoldás ez, amellyel Latymeren kívül senki más sem él. A többi forrás csupán leírja Annát, nagyszerű, vallásos, erős királynéként ábrázolják, de nem mennek el addig, hogy a megszólaltatásával tartsanak uralkodói tükröt Erzsébet elé.

37 LATYMER, 48. „Truly the princeis bounde to kepe his awne persone pure, his house and courte so well ruled that all that see it may have desyre to follow, and all that heare therof may desire to see it.”

38 LATYMER, 48. „You are commended to be men of honestye, modesty, wysedome and experience.”

Latymer és Ales valamilyen módon jelen voltak az eseményeknél, így az ő munkájuktól elvárható volna, hogy az eseményeket és magát a királynét is sokkal pontosabban írják le. Azonban a céljaik miatt jelentősen megváltoztatták Anna személyiségét: mindketten más—más eszközökkel kívántak hatni Erzsébetre, míg John Foxe kutatásait nem azzal a céllal végezte, hogy Annáról írjon és nem is kívánt hatni uralkodójára.

Foxe sokakkal beszélt kutatásai során, akiktől az információit gyűjtötte és néhányuk Annáról is nyilatkozott. Többek szerint Anna a koronázása előtti évben minden héten száz fontot és ruhákat osztott szét a szegények között, és említik azt is, hogy a Boleyn család szegényebb cambridge-i diákoknak segített. Tudomásunk van egy John Cheke (1517–1557), az első cambridge-i görög tanár által írt levélről is, amelyben Matthew Parkernek, Anna egykori lelkészének, később Erzsébet canterburyi érsekének írja, hogy Anna megnövelte a már azelőtt is igen magas cambridge-i juttatásokat. Azt is tudni lehet – ez szinte az összes forrásban szerepel –, hogy a királyné, ha nem is közvetlenül, de lehetővé tette többek kinevezését, így például „ő helyezte Hugh Latimer mestert Worcester püspökségébe.”³⁹

A legfőbb hasonlóság, hogy mind a három szerző Anna kivégzését választotta elemzése központjául. Nem írnak sem az angol udvar előtti életéről, sem pedig a nagy port kavaró válásról, amely során VIII. Henrik próbált Aragóniai Katalin helyett új királynét adni országának. Minden bizonnyal a szerzők ezt szegényfoltként értékelték Anna életében, amelyet jobbnak láttak kihagyni és az ártatlanul kivégzett királyné képére tették a hangsúlyt.

Alexander Ales egészen odáig megy, hogy Anna kivégzésének szinte egyetlen okaként említi a nő vallási elhivatottságát, azt írja „a püspökök, akik hűségesek voltak a római pápához összeesküvésbe bocsátkoztak”⁴⁰ Anna ellen. Ugyan megjelenik nála a királyné és Cromwell közötti érdekellentét, ám itt sem politikai ellentétről, csupán vallási nézeteltérésről volt szerinte szó:

„[Thomas Cromwell] utálta a királynét, mert az élesen rendreutasította és megfenyegette, hogy értesíti a királyt arról, hogy az Evangélium és vallás látszata alatt a saját érdekeit mozdítja előre.”⁴¹

39 FOXE, 268. „She placed Master Hugh Latimer in the bischopric of Worcester.”

40 ALES, 239 „all the Bishopos who were ... adhered to the Roman Pontiff, entered into a conspiracy”

41 ALES, 240. „Hated the Queen, because she had sharply rebuked them and threatened to infomr the King that under the guise of the Gospel and religion they were advancing their own interests.”

Ales tehát csupán vallási okokat lát Anna bukása mögött. Állította, hogy Cromwell kémei hamis jelentése alapján informálta a királyt arról, hogy a „*királyné házasságtörő volt, és megérdemelte, hogy élve elégessék.*”⁴² Ales levelében bizonyítani kívánta Anna ártatlanságát, ismertetve a „valós okot”, amiért a vérpadon kellett végeznie. Érdekesnek véltem, hogy ez az egyedüli forrás, amely nem csupán megemlíti Anna bukását és mentesíti őt a vádak alól, de odáig merészkedik, hogy már-már VIII. Henriket hibáztatja a nő kivégzéséért. Valószínűleg Erzsébet számára nem volt ismeretlen apja feleségeinek története, mégis, megpróbálni elhinteni Henrik bűnösségét, akár csupán anyja halálát illetően, bátor tett. Erzsébet idealizálta Henriket, hős volt a szemében, ez több királynőként tett kijelentéséből láthatjuk, ami nem meglepő, hiszen nem csupán neki köszönhette a trónt, de édesanyja halálával egyetlen szülő maradt az életében. Ales leginkább Cromwellt és a Róma-hű püspököket teszi felelőssé a kivégzésért, és kicseng írásából a kisebbség hangja, amely Henriket azzal vádolta, hogy Annát egy új feleség – és egy fiúörökös – reményében végeztette ki. A skót reformer azonban ügyesen leveszi a felelősséget Henrik válláról, leírva, hogy az:

„Kivégeztette a királynét, amiért az megszegte az esküvői fogadalmaikat, vagy a háborútól való félelemből, ami kitörni készült a vallásban bekövetkezett változások és a császár nagynénjétől való elválás következtében.”⁴³

A válás ügyének elhallgatásával sok korábban is vitatott kérdést megválaszolatlanul hagyhattak. Nem kellett például bizonyítaniuk a válási procedúra bemutatásán keresztül, hogy Anna volt VIII. Henrik törvényes felesége, hiszen ezt magától értetődőnek tekintették. Ezen felül a királyné vallásos, jótékony oldalát is túlhangsúlyozták, hiszen hogyan is lehetne egy ilyen jó lélek bűnös a felhozott vádakban?

Szembetűnő, hogy mind a három forrás egyoldalú képet fest Annáról. Az igazságot ugyan nem ferdítik el, ahogyan azt a későbbiekben Nicholas Sander teszi, ám több fontos dolgot is „kifelejtenek”, nyilván nem ok nélkül. Boleyn Anna egzotikusnak számított a henriki udvarban: „francia” volt ott, ahol mindenki az próbált lenni. Öltözködési stílusát sokan követték, tehetséges volt a zenében, verseket írt és rendkívül szeretett táncolni. A „mulatságok királynője”

42 ALES, 240. „The Queen was an adulteress, and deserved to be burnt alive.”

43 Ales, 242. „...executed the Queen for having broken her marriage vows, or for fear of the war which was about to break out in consequence of the changes in reigion, and the divorce of the Emperor’s aunt.”

azonban mindhárom beszámolóból teljesen kimarad, csupán a vallásos, jótékony királyné képe jelenik meg. Valószínűleg ez is egyrészt egy erkölcsi norma felállítását szolgálta, hiszen a fiatal Erzsébetnek királynőként meg kellett felelnie bizonyos elvárásoknak, így ismét egy olyan édesanya jelenik meg példaként, akinél szó sem volt mulatozásokról, kicsapongásokról. Másrészt az 1536-os per során a játékos udvari flörtölések kiforgatva, vádpontként kerültek elő. Latymerék meg sem említve ezeket, mintegy kitörlik Anna életének ezen részét, ezzel is azt erősítve, hogy Annát koholt vádak alapján ítélték el.

Tehát az életet élvező Boleyn Anna eltűnik a lapokról, helyébe egy céltudatos, a vallás ügyét szívében viselő királyné kerül. Rendkívül nagy hangsúlyt fektetnek Anna vallásosságára. Foxe szerint Anna „*Krisztus evangéliumainak buzgó védelmezője volt*”,⁴⁴ míg Ales jóval továbbmegy Erzsébetnek szóló levelében: „*Az igaz vallás az ön édesanyjával kezdődött és ért véget.*”⁴⁵

A vallásos Anna az elemzett forrásokban többféleképpen jelenik meg. A szerzők egyrészt buzgón ecsetelik, milyen mélyen vallásos nővel állunk szemben, nem mulasztanak el egyetlen lehetőséget sem, hogy egy ezt kifejező jelzöt illesszenek mindenhová, ahova csak lehet. John Foxe szerint „*nem sok ilyen királyné volt, mielőtt ő viselte Anglia koronáját*”,⁴⁶ bizonyítja ezt „*buzgó vágya az igazsághoz és az őszinte vallás előmozdításához, összeforva kedvességgel, szerénységgel és könyörülettel minden ember iránt.*”⁴⁷ Alexander Ales dicséri Anna „*szerénységét, okosságát, és megfontoltságát, vágyát, hogy előmozdítsa az Evangélium tiszta doktrínáját.*”⁴⁸ Tökéletes példát szolgáltatnak Erzsébetnek, Anna személyén keresztül megfogalmazva elvárásaikat.

Másrészt több helyen is bemutatják, mennyit tett Anna a protestánsokért, hogyan segítette a kinevezéseiket, támogatta az új vallás képviselőit. William Latymer Boleyn Annája amellet, hogy a saját háztartását szigorúnak is mondható keretek között irányította, nagylelkűen bánt a szolgálóival, segítséget nyújtott a szegényebb diákoknak és sokszor előremozdította egyikük-másikuk kinevezését. Ennek igazolásához elegendő végignézni a lelkészeinek a névsorán, ame-

44 FOXE, 268. „What a zealous defender she was of Christ's gospel.”

45 ALES, 244. „True religion in England had its commencement and its end with your mother.”

46 FOXE, 268. „There have not many such queens before she borne the crown of England.”

47 FOXE, 268. „Fervent desire unto the truth and setting forth of sincere religion, joined with like gentleness, modesty, and pity toward all men.”

48 ALES, 241. „her modesty, prudence, and gravity, as her desire to promote the pure doctrine of the Gospel”

lyen maga Latymer is szerepel. Anna lelkészei között ott találjuk még Nicholas Shaxton (1485–1556), Salisbury püspökét, John Skippet, a későbbi herefordi püspököt és többeket azok közül, akiket 1528-ban Thomas Wolsey tiltott könyvek tanulmányozásával vádolt meg Oxfordban. Utóbbiak közé tartozott Hugh Latimer (1487–1555) és Erzsébet első canterburyi érseke, Matthew Parker is. Latimer és Shaxton kinevezését Foxe és Ales is megemlíti.

Egyikőjük sem érzi teljesnek a saját Anna-képét jótékony természetének leírása nélkül. John Foxe az Annáról szóló szöveg rövidsége miatt csupán egy fél mondattal jegyzi le Anna ezen tevékenységét, amikor leírja *„mennyire bőkezű volt a szegényekhez.”*⁴⁹ Alexander Ales beszámolója is elsiklik kissé e felett, Latymer azonban viszonylag hosszan írja le a királyné tetteit:

„Nagycsütörtökön, miután a legalázatosabban (alázatosan, mondom, mert a térdén térdelve megmosta és megcsókolta a lábát az egyszerű, szegény nőknek)... elrendelte, hogy tegyenek titokban minden szegény nő tárcájába...”⁵⁰

„...és elrendelte a tisztviselőinek, hogy vegyenek nagy mennyiségű vásznat, amiből inget és lepedőt készíthetnek.”⁵¹

Ales beszámolója két érdekes részletet is tartalmaz. Nem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy ezek egyáltalán megtörténtek-e, vagy csupán a reformer egyik fogása Erzsébet lenyűgözésére. Az első részlet a következő:

„Sosem fogom elfelejteni a bánatot, amit éreztem, amikor láttam a legfenségebb királynét, a te legvallásosabb anyádat, téged hordva apró babaként, a karjaiban és könyörögve a legfenségebb királynak, apádnak, Greenwich palotában, a nyitott ablakból, amelyből az udvarra nézett, amikor elvitt téged hozzá.”⁵²

49 FOXE, 268. „How bountiful she was to the poor.”

50 LATYMER, 53. „Mawndie (Maundy) Thursdaye, after she hadd moste humbly (humblye, I said, bicause kneeling on her knees she wasshed and kyssed the fett of symple poore woman) ... she commaunded to be put previlye into every poore womans purse.”

51 LATYMER, 54. „Commaudmente to her officers to buye a greate quantitie of canvas to be made into shortes and shetes.”

52 ALES, 241. „Never shall I forget the sorrow which I felt when I saw the most serene Queen, your most religious mother, carrying you, still a little baby, in her arms and entreating the most serene King, your father, in Greenwich Palace, from the open window of which he was looking into the courtyard, when she brought you to him.”

Valószínűleg utalás lehet ez arra, hogy az udvarnál a letartóztatások előtti napokban érzékelhető volt a feszültség, Anna is sejthette ekkor, hogy bajban van és a kislány Erzsébettel próbált Henrikre hatni.

A másik, ugyan csak Ales által lejegyzett jelenet azért érdekes, mert többféleképpen is értelmezhetjük. Ezen bekezdés ugyanis Anna kivégzésének reggeléről szól, amikor Ales rémálmából ébredve látogatja meg Thomas Cranmert, az akkori canterburyi érseket, aki a következőkkel magyarázza a rossz álmot:

„Nem tudod mi fog ma történni? Ő, aki Anglia királynéja volt a földön, ma királynő lesz a mennyekben. Oly nagy volt a bánata, hogy nem tudott többet mondani, aztán könnyekben tört ki.”⁵³

Sokszor felmerült a kérdés, hogy vajon mennyire írja le Ales Cranmer valódi érzéseit Anna halálával kapcsolatban. Az érseknek sok köszönivalója volt a királynénak, együtt emelkedett a Boleyn családdal, Erzsébet keresztapja volt. Ám a legfontosabb, sejtenie kellett, hogy Anna halálával egy fontos támogatót veszít el nem csupán ő, de az általa képviselt ügy, az új vallás előremozdítása Angliában. Ales leírásában egyértelműnek tűnik, hogy Cranmer ártatlannak tartotta Annát és egy közeli barátnak könnyekkel is kifejezte ezt.

Azonban a királyné bukását követően Thomas Cranmer fejében egy pillanatig sem merül fel, hogy megpróbáljon segíteni a nőnek, hiszen joggal feltételezhette, hogy azzal a saját fejét is nagy valószínűséggel a rönkre fektetné. Ehelyett egy levelet küldött VIII. Henriknek, amelyben a következőket írja:

„Annyira tanácstalan vagyok, össze vagyok zavarodva: sosem voltam jobb véleménnyel egy nőről sem, mint róla, ami miatt azt kell gondolnom, nem lehet bűnös. Azonban, úgy hiszem, felséged nem ment volna ilyen messzire, kivéve, ha biztosan bűnös.”⁵⁴

Más szóval, az érsek elismeri, hogy sokat köszönhet a bukott királynénak, ugyanakkor nem kérdőjelezi meg Henrik döntését, mivel szerinte Isten akaratát teljesíti. Sokszor vitatott, hogy vajon Cranmer mit gondolt valójában, hiszen az egyik oldalon ott van Alexander Ales beszámolója a megtört barátról, a másikon pedig a királynak írt leve-

53 ALES, 241. „Do not you know what is to happen to-day? She who has been the Queen of England upon earth will to-day become a Queen in heaven. So great was his grief that he could not say more, and then he burts into tears.”

54 ALES, 238. „And I am in such perplexity, that my mind is amazed: for I never had better opinion in a woman, than I had in her, which maketh me to think, that she should not be culpable. And again, I think your highness would not have gone so far, except she had surley be culpable.”

le, amelyben elhatárolja magát Annától. Némelyek azért hajlanak Ales leírásának hinni, mert a canterburyi érsek köztudottan nagy túlélő volt, hasonló levelet Thomas Cromwell bukásakor is írt Henriknek, és mint akkor, Anna esetében is jobbnak ítélte nem a bukottak oldalára állni, hanem túlélni és folytatni a munkát.

A fent elemzett források merőben eltérnek azoktól, amelyek Annáról életében írtak. Az Erzsébet-kori leírásokban nem a folyton mulató, táncoló, zenélő nőt látjuk, aki ha éppen nem Sir Thomas Wyatt verseit hallgatja – amelyek műzsája is természetesen ő maga –, akkor VIII. Henriket próbálja elszakítani feleségétől. Ha nem állna más rendelkezésünkre ezeken a beszámolókon kívül, egy csupán mélyen vallásos Anna képe lebegne a szemünk előtt.

A protestánsok Anna-képe messze állt a házasságtörő boszorkányétól. Ők I. Erzsébet édesanyját hitük előmozdítójának látták, vagy legalábbis láttatták. Inkább azt hangsúlyozták mennyit tett a protestánsok ügyéért: érdeklődött az új vallás iránt, Henriket az anglikán egyház útjára terelte, sokat segítette a fiatal diákokat.

Fontos azonban tisztában lenni ezen szerzők céljaival is, hiszen akkor írták meg beszámolóikat, amikor a szóban forgó királyné lánya, I. Erzsébet került a trónra. Latymernek és Alesnek érdekében állt jó, habár nem tökéletes képet festeni Annáról. Az idealizált Anna képe, Latymernél a jó protestáns „uralkodó” Boleyn Anna mintegy előrevetítése annak, amit Erzsébettől vártak. A tanácsok szóltak ugyan neki is, miközben jóslatot fogalmaztak meg a protestánsok számára: ha ilyen remek volt az édesanya, a lányától több jót is várhatunk.

Ahogy azonban említettem az éremnek két oldala van. A protestánsok Annáról azért írtak, mert céljuk a rehabilitálása volt, és így próbálták megfogalmazni Erzsébettel kapcsolatos reményeiket. A katolikusok azonban épp az ellenkezőjét tették és a lassan feledésbe merülő pletykákat felelevenítve, olykor fel is nagyítva hozták ismét felszínre, hogy így is támadják I. Erzsébetet.

A katolikus propaganda és a protestáns „korrektúra”

1558 után Boleyn Anna története Nicholas Sandernek köszönhetően megelevenedett a száműzetésben élő angol katolikusok számára is. A következőkben egyrészt Sander *Az angol hitszakadás felemelkedése és növekvése* című könyvéből kiemelt részlettel kívánok foglalkozni, másrészt elengedhetetlennek tartom George Wyatt *Boleyn Anna királyné élete* című, alig tíz oldalas munkájának ezzel együttes vizsgálatát, hiszen ő egyértelműen Sander munkájára reagál saját művével.

A protestáns propaganda Angliában Erzsébetet úgy ünnepelte, mint protestantizmus hőse, aki békét és egyensúlyt hozott I. Mária rémuralma után. Prédikátorok hasonlították őt az Ótestamentum szentéletű nőihez a szószékeken, leggyakrabban Debórához, nevét költeményekbe foglalták. Erzsébetet elsősorban mint Isten által választott uralkodót kívánták bemutatni, hangsúlyozták továbbá a Mária uralkodása alatti szenvedéseit is.⁵⁵ Ez utóbbi azért lehetett különösen hatásos, mert annak idején, amikor a fiatal hercegnőt nővére bebörtönözte a Towerba, az ország többsége együttérzéssel gondolt Erzsébetre, akiből idővel protetsáns mártírt lehetett csinálni erre alapozva. A sorozatos merényletek túlélése is bizonyíték volt arra, hogy Isten jó szemmel nézi Erzsébet uralmát, az isteni védelmet betegségekbe való felépülései szintén megerősítettek. Annak ellenére, hogy V. Pius (1566–1572) kiátkozta és a nagy spanyol Armada is ellene vonult, Erzsébet és alatta Anglia sérthetetlen volt, a királynő pedig a „második nap”, amely szétoszlatja a katolikus felhőket.⁵⁶

A katolikusok azonban nem voltak annyira tehetetlenek, mint amennyire ezt ellenfeleik szerették volna, fegyvereik pedig sokszor mélyebb sebet is képesek voltak ejteni, mint egy golyó vagy tör. Erzsébet családjának története mindenki előtt ismert volt: apja a feleségeit sokszor lecserélő, országát az igaz hit útjáról eltérítő VIII. Henrik volt, anyja pedig a „nagy szajha”, a „lutheránus” Boleyn Anna, akinek boszorkánysága eltérítette királyt hű feleségétől és hitétől. Leginkább Anna történetét meglovagolva, azt némiképp átalakítva születtek különféle írások, amelyek Erzsébetet szavak útján vették célba. Ilyen volt Nicholas Sander írása is.

Nicholas Sander 1530-ban Surreyben született, valószínűleg sosem találkozott Annával. Oxfordban végezte tanulmányait, röviddel Erzsébet trónra kerülése után katolikus hite miatt elhagyni kényszerült Angliát. Az angol hitszakadásról szóló munkáját 1585-ben, Kölnben adták ki először. Sander sem ezt, sem sikerét nem érte meg, pár évvel korábban, 1581-ben meghalt Írországbán. Az *angol hitszakadás felemelkedése és növekvése* című könyv kölni megjelenését követően gyorsan terjedt, pár év alatt latinból angol, francia, német, olasz, portugál, spanyol és lengyel nyelvre is lefordították. Eredetileg négy könyvből állt, az első kettő szólt VIII. Henrik, a harmadik fia, VI. Edward az utolsó pedig I. Mária uralkodásáról, igaz, a második kiadásakor már három könyvben jelentették meg. Népszerűségét többek között annak is köszönhette, hogy az első igazán átfogó munkák közé

55 DORAN, 144.

56 DORAN, 153.

tartozott, amelyek katolikus szemszögből írták le az angol történelem ezen fontos szakaszát, illetve a korábbi munkák általában egy-egy ember életrajzánál mélyebbre nem ástak, mint például George Cavendish *Wolsey bíboros élete* című munkája.⁵⁷

George Wyatt a Sander-kötet népszerűsége és családja érintettsége miatt tarthatta fontosnak, hogy egy Anna-életrajzzal válaszoljon és megpróbálja újra tisztára mosni a nő nevét. George Wyatt (1554–1624) ifjabbik Thomas Wyatt (1521–1554) fia volt, aki összeesküvést szervezett I. Mária ellen és 1554-ben kivégezték. Ami viszont ennél is fontosabb, hogy nagyapja az a Sir Thomas Wyatt (1503–1542) volt, akit a henriki udvarban Boleyn Anna fiatalkori szerelmeként emlegettek, és akit – amikor a Boleyn-kör bukott 1536-ban – egy hajszál választott el a vérpadtól. George Wyatt válasza Sander „támadására” nem tűzi ki célul az egész munka felülbírálatát, csupán Anna nevét próbálja tisztára mosni, különösen nagy hangsúlyt fektetve a nagyapjával való viszony tisztázására.

Ezeknél a munkáknál is fontos szem előtt tartani, hogy mindkettőt kritikával kell kezelni. Sander célja egyértelműen Erzsébet támadása volt. Bár az ő uralkodásáról nem írt, ám *Az anglikán hitszakadás felemelkedése és növekvése* című könyv legnagyobb részét az apjának, VIII. Henriknek, illetve protestáns féltestvérének (VI. Edwardnak) szentelte, azoknak, akik szerinte Anglia Rómától való elszakadásáért és a vallásban bekövetkezett változásokért okolhatók. Wyatt pedig ugyan protestáns szemszögből ír, így mindenképpen Annának kedvez, és rendkívül nagy figyelmet szentel a Thomas Wyatt – Boleyn Anna szerelmi témának, aminek oka lehet királynője édesanyjának rehabilitálása, de a saját nagyapja nevének tisztára mosása is.

A két forrás, Sander és Wyatt munkája tulajdonképpen egyetlen dologban hasonlít: mindkét helyen, ha elérő részletességgel is, de elkülönülnek Anna életrajzai, egyikük sem csupán a bukásának történetét meséli el. Igaz, Sander az egyetlen az eddigiek közül, aki a születéséről ír. Sajnos dátumot nem említ, ám Anna rossz színben való feltüntetését viszont már itt elkezd:

„Boleyn Anna Sir Thomas Boleyn feleségének lánya volt... Anna nem másnak, mint VIII. Henriknek volt a lánya.”⁵⁸

⁵⁷ Goerge Cavendish (1494–1562) Thomas Wolsey bíboros (1473–1530) háztartásának egyik udvaronca volt, aki Wolsey bukása után is hűséges maradt hozzá és a katolikus hithez is élete végéig. Munkája az egyik legfontosabb Wolsey-életrajz, amely Cavendish saját élményeit, tapasztalatait írja le. Sok szó esik benne a VIII. Henrik válásáról, de Boleyn Anna egyik szerelmi ügyének legfontosabb forrása is ez. 58 SANDER, 36. „Anne Boleyn was the daughter of Sir Thomas Boleyn’s wife... the

Az első kijelentése eléggé meghökkentő, mégsem több, mint a Henrik idejében keringő pletykák ismétlése. Sander az Annáról szóló bevezetőben leírja, hogy ő Thomas Boleyn feleségének lánya, kétséges azonban, hogy a férfié volna, mivel az külföldön volt a gyermek születése körüli két évben, amely idő alatt felesége VIII. Henrik szeretője volt. A pletyka, amely szerint Henriknek a Boleyn család minden női tagjával lett volna szexuális viszonya már Anna életében is létezett, többnyire egygel több indokot szolgáltatva a Boleynnek elleni támadásra. Az igaz, hogy Boleyn Mária, Anna nővére Henrik szeretői közé tartozott, akkor úgy vélték, a gyermekei apja is maga a király. Kérdés tehát, Sander miért nem ezt használja fel? Az egyetlen lehetséges válasz pár oldallal lejjebb érkezett:

„[Thomas Boleyn] *felesége hezitálás nélkül bevallotta, hogy Boleyn Anna a király gyermeke volt.*”⁵⁹ Amikor pedig Boleyn tudomást szerez Henrik Annával kapcsolatos terveiről, el is mondja a királynak felesége vallomását. Henrik válasza: „*Tartsd a szádat, bolond, akárki is az apja, a feleségem lesz.*”⁶⁰

Ezek szerint Sander nem csupán azt állítja, hogy Boleyn Anna VIII. Henrik lánya volt, hanem azt is kijelenti, hogy a király tudott a dologról és ennek ellenére feleségül vette. Ezek alapján Erzsébet egy vérfertőző házasságból született, ami még rosszabb, hogy apja tisztában volt ezzel. Véleményem szerint Sander egyik oka a szóbeszéd elmesélésére az Anna elleni vádak előkészítése lehetett, hiszen 1536-ban vérfertőzéssel is megvádolják. Igaz, akkor a bátyja, George Boleyn volt, akivel a vád szerint szexuális kapcsolatot létesített, ám írói szempontból érdekesebb és célravezetőbb a király, aki a saját lányával hál. Célravezetőbb, hiszen egy mondattal mér csapást Henrikre, akit Erzsébet maga bevallása szerint is oly nagyra tartott és Annára, akit nehezen sikerült rehabilitálni, igaz, sosem teljesen. Anglia éppen akkor regnáló királynőjét pedig egy vérfertőző kapcsolatból származó gyermeknek nevezi, így a családján keresztül megoldja Erzsébet befeketítését. Annak a lehetősége viszont, hogy Anna Henrik lánya volt, teljesen kizárt, nem tartható többnek, mint Henrik-korabeli pletykáknak, már csak azért sem, mert feltételezhető, hogy Anna 1501 körül született, amikor Henrik tíz éves volt. Még ha igazak is a pletykák, amelyek szerint viszony volt közte és Anna édesanyja, Howard Erzsébet között,

child Anne was the daughter of no other than Henry VIII.”

59 Sander, 38. „His wife confessed without hesitation that Anne Boleyn was the king’s child

60 SANDER, 38. „Henry replied, ’Hold your tongue, you fool, be her father who may, she shall be my wife.’”

nem tartom valószínűnek, hogy a király kilenc évesen kezdte híres szerelmi kalandjait.

Wyatt műve kihagyja Anna születését és minden azt övező pletykát, amit némiképp furcsállhatunk, hiszen a fent leírt vádak méltán kiáltanak válaszáért. Több oka is lehet annak, hogy Wyatt úgy dönt, inkább teljesen kihagyja ezeket a saját munkájából. Egyrészt sokszor érzékelhető, hogy Wyatt nem tesz mást csak átformálja Sander kijelentéseit, úgy, hogy az Annáról szóló jelzőket átalakítja, a vádakát enyhíti, vagy teljesen figyelmen kívül hagyja. Talán arra gondolhattott, hogy a történet bolygatásával inkább mentegetőzővé tenné írását, és megismételni sem akarja az előtte leírtakat, hiszen azzal is csupán elősegítené a vádak jobb beépülését a köztudatba. Wyatt írásában felfigyelhetünk egy igen érdekes részletre is, amely Erzsébet születését írja le:

„[Boleyn Anna] szült neki egy lányt szeptember 7-én, az emberek nagy öröme, mivel a királynak így már volt törvényes ivadéka a saját testéből. A király is kifejezte örömét saját gyümölcse iránt, és ... legitimnek nyilvánítva a fiatalabbik lányát az idősebbel szemben.”

Azonban más, az Erzsébet születését leíró jelentések nem tanúskodnak erről a kitörő örömről, sem Henrik, sem Anglia részéről. Eustace Chapuys (1494–1556), aki 1529-től volt V. Károly német-római császár nagykövete Angliában a következőket írta 1533. szeptember 10-én, három nappal Erzsébet születését követően az eseményről:

„A Király szeretője egy lányt szült, a király és a Hölgy nagy csalódottságára és bánatára, és az orvosok, asztrológusok, varázslók és boszorkányok szégyenére és döbbenetére, akik mind állították, hogy fiú lesz. Az emberek általában örvendeztek.”⁶¹

Chapuys természetesen azok egyike volt, akik Aragoniai Katalin mellett álltak, megtagadta, hogy Annát királynénak szólítsa, valószínűleg a bukásában is szerepet vállalt. Leírása azonban jól érzékelteti az Erzsébet születése utáni hangulatot, hiszen szó sem volt örömről, amikor szeptember 7-én az addigi várakozásokkal ellentétben nem a fiúörökös, hanem egy újabb lány született. Ebben a leírásban Chapuys nem tűnik túlzónak, azok a források sem említenek bármiféle apró örömet Erzsébet érkezéséről, amelyek kedvező fényben írják le Annát.

61 CHAPUYS, Eustace, 166. „The King’s mistress was delivered of a girl, to the great disappointment and sorrow of the King, of the Lady herself, and to the great shame and confusion of physicians, astrologers, wizards, and withces, all of whom affirmed that it would be a boy. The people in general have rejoiced.”

Érdekes tehát, hogy annyi évvel később Wyatt mégis úgy állítja be az eseményt mint örömnepet? Feltételezhető, hogy Erzsébet maga volt a mű megrendelője, így nyilván kedveskedni akart neki. Mi is lehetett volna nagyobb dicsőség, mint legitim örökösöt adni VIII. Henriknek?

Sander és Wyatt munkáinak érdekessége abban is rejlik, hogy a kortársaik közül csupán ők adnak leírást Anna külsejéről. Sandernél természetesen ez is csupán egy eszköz arra, hogy rosszat ír hasson a királynéről:

„Boleyn Anna ugyancsak magas termet volt, fekete hajjal és sárgás színezetű ovális arccal, mintha irigységgel volna teli. Volt egy kiugró foga a felsőajak alatt, és a jobb kezén hat ujj. Volt egy nagy dudor az álla alatt, és azért, hogy elrejtse annak rútságát, magas [nyakú] ruhát hordott, eltakarva nyakát. [...] Ránézésre tetszetős volt, csinos szájjal, szórakoztató a maga módján, jól játszott a lanton és jó táncos volt. Modellje és tükre volt az udvari embereknek, mivel mindig jól öltözött, és minden nap változtatott valamit öltözete módján. De az elméje természetéről szólva, tele volt büszkeséggel, nagyravágyással, irigységgel és erkölcstelenséggel.”⁶²

Meglepve olvashatjuk e sorokat, hiszen Sander elismerően szól Anna tehetségről a táncban, zenében és öltözetében megmutatkozó ízléséről. Azonban szembeötlő, hogy külsejét mégis mennyire csúnyának írja le. Az 1536-os vádak előkészítését véltem itt is felfedezni, hiszen akkor Annát boszorkánysággal is megvádolták, a kor hiedelme szerint pedig a deformált test – Anna dudora, a hatodik ujj – a boszorkányság jele. Sandernél ez a motívum később is felfedezhető, hiszen a boszorkányok a hiedelem szerint halva született vagy deformált gyermekeket hoztak a világra. Pár oldallal később pedig Sander azt írja, Anna 1536. január 29-én bekövetkezett vetéléséről, hogy „*alaktalan halomnak*” adott életet. Ez persze egy vérfertőző házasságból nem is volna meglepő. Az eddig vizsgált források egyike sem írt Anna zeneszeretetről, ami azért érdekes, mert saját korában tudták róla, mennyire szeret táncolni, zenélni.

62 SANDER, 37. „Anne Boleyn was rather tall of statue, with black hair, and an oval face of a sallow complexion, as if troubled with jaundice. She had a projecting tooth under the upper lip, and on her right hand six fingers. There was a large wen under her chin, and therefore to hide its ugliness she wore a high dress covering her throat. [...] She was handsome to look at, with pretty mouth, amusing in her ways, playing well on the lute, and was a good dancer. She was the model and the mirror of those at court, for she was always well dressed, and every day made some change in the fashion of her garments. But as to the disposition of her mind, she was full of pride, ambition, envy, and impurity.”

Wyatt két ponton is megtámadja Sander állításait Anna jellemével kapcsolatban. Anna külsejének Wyatt-féle leírásban visszaköszönnek a sanderi jellemzés elemei, sok tekintetben ugyanazt írja le, csupán a kérdéses, ám kellemetlen, így például a boszorkányságra utaló dolgokat megszőpítve. Nem tagadja ezek létét, csupán lekicsinyíti őket. Amit például Sander hatodik ujjként említ, Wyattnál csak egy apró körmölcske:

„Valóban mintha megjelent volna egyik ujjának körme oldalán egy aprócska köröm, ami mégis olyan apró volt.”⁶³

A protestáns propagandára jellemző fogások Wyattnál sem maradnak el. Olvashatunk itt is Anna mély vallásos elkötelezettségéről, a szegényekhez való jóindulatáról, ám ebben az esetben már nem csupán a rehabilitációhoz szükséges eszközként értékelhetők. Wyatt szinte minden mondatával célzottan alakítja át a sanderi Anna-képet, sokszor a katolikus versenytárs által kialakított rosszlelkű női képet kívánja szétrombolni szavaival:

„[Boleyn Anna] napi munkát okozott udvarhölgyeinek az ingek és köpenyek varrásával a szegények részére. Átlagosan ezeröttszáz fontnyi összeget adományozott évente a szegényeknek.”⁶⁴ Egy Sander által leírt ambiciózus, irigy királyné minden bizonnyal nem tett volna ilyet.

Vallásosságát az elejtett jelzőkön kívül Wyatt egy, már jól ismert „könyvjelenettel” ábrázolja, amely mára már olyannyira köztudottá vált, mint Sander állítása, amely szerint az 1536-ban elvetélt gyermek deformált lett volna. A jelenet beillesztése a leírásba ugyan példaértékű, ám Wyatt hibásan ábrázolja. E szerint már rég a titkos esküvő után, Anna királynéi éveire helyezi azt az eseményt, amikor William Tyndale *A keresztény ember engedelmessége* című munkája Thomas Wolsey bíboros kezei közé került. A probléma ezzel az, hogy Anna és Henrik 1533-ban kötöttek titokban házasságot, amikor Wolsey már majd három éve halott volt. Azonban a protestáns gondolatot, amely szerint Anna volt az oka az igaz hit megszilárdulásának jól viszi tovább: Anna mutatja meg a királynak Tyndale művét, még mielőtt Wolsey felhasználhatta volna ellene, hogy bebizonyítsa Henriknek kedvese eretnekségét.

63 WYATT, 17. „There was found, indeed, upon the side of her nail upon one of her fingers, some little show of a nail, which yet was so small.”

64 WYATT, 22. „She caused her maids daily to work in shirts and smocks for the poor. Her ordinary amounted to fifteen hundred pounds at the least, yearly, to be bestowed on the poor.”

Sandernél megjelenik egy olyan téma is, amely Wyatt válaszából teljesen hiányzik: Anna angol udvar előtti évei. A katolikus írónál ez az egyik legfontosabb rész, hiszen ismételten céljainak megfelelően átalakít egy pletykát, igaz ezúttal kevésbé sokkoló hatást ér el. Meglepő volt, hogy egyetlen másik forrásban sem találkoztam Boleyn Mária nevével. A két Boleyn lány történetének elferdítése, alighanem Sandernek köszönhető. A nővérek életútját, jellemét sokszor összekeverik, hajlamosak Máriát, a már fiatalon rossz hírnévvel rendelkező Boleyn lányt beállítani a jó lelkű, családjáért önmagát feláldozó testvérnek, akit Anna taszít félre hatalomra törő tervei miatt. Sander a következőket írja:

„Amikor [Anna] tizenöt éves volt vétkezett az apja komornyikjával, azután a lelkészével és ezért Franciaországba küldték [...] A francia udvarban az angol kancának hívták, a szégyentelen viselkedése miatt, aztán a királyi öszvérnek, amikor megismerkedett a francia királlyal.”⁶⁵

A történet azonban több pontos is hibás. Sander ezeket a sorokat Annáról írja le, akit nem azért küldtek Franciaországba, mert rosszul viselkedett, hanem Tudor Mária (1496–1533) esküvőjének alkalmából. Mindkét Boleyn lány töltött el időt a francia udvarban, azonban az „angol kanca” nevet nem a kisebbik, hanem az idősebbik, Mária kapta kicsapongó életmódja „jutalmaként”, mivel a francia király, I. Ferenc (1515–1547) szeretője is volt.⁶⁶

Sander egy, a Henrik korabeli udvarban jól ismert pletykát alakít át, amely Máriát egy rossz életű, sokszor kicsapongó nőként ábrázolja. Leírásában azonban felcseréli a két testvért és Annát nevezi meg, mint megannyi férfi szeretője. Ez talán jól magyarázza a néhány sorral lejjebb tett kijelentését is, amikor egyértelműen Annát állítja be csábítónak, miután hazaérkezve Angliába látja, hogy a király megunta feleségét:

„Elhatározta, mit tegyen. Minél jobban kereste a király, ő annál jobban kerülte. Ily módon annyira táplálta a király szenvedélyének tüzét, hogy ő minél jobban eltökélte, félreállítja Katalint, feleségét.”⁶⁷

65 SANDER, 37. „At fifteen she sinned with her father’s butler, and then with his chaplain and was to sent to France. [...] At the French court, she was called the English mare, because of her shameless behaviour, and then the royal mule, when she became acquainted with the king of France.”

66 IVES, 5.

67 SANDER, 37. „She made up her mind what to do. The more the king sought her, the more she avoided him. In this way she so fed the fires of the king’s passion that he became more and more determined to put away Catherine, his wife.”

Így Annát nevezi meg a csábítónak és nem VIII. Henrik az, aki szemet vet a fiatal lányra. Sander célja alighanem az lehetett, hogy Annát hibáztassa mindenért, őt vádolva így Aragónia Katalin szenvedéséért is.

Nicholas Sander végezetül megadja az egyik fő indokot, amiért George Wyatt tollat ragadhatott. VIII. Henrik udvarában mindenki tudott Boleyn Anna és Sir Thomas Wyatt kapcsolatáról, ám a királyné és a poéta között plátói szerelemnél több sosem volt, legalábbis sosem sikerült bizonyítani. A pletykák azonban elegendőek voltak ahhoz, hogy 1536 májusában Thomas Wyatt is a Towerben találja magát, ahogyan ahhoz is, hogy évekkel később Sander kijelentse, a költő *„bevallotta, hogy vétkezett Boleyn Annával, nem gondolván, hogy a király valaha is a feleségévé teszi.”*⁶⁸

A szóban forgó személy George Wyatt nagyapja volt, akit alighanem jobb színben akart ezután feltüntetni, főképp az ifjabbik Thomas Wyatt lázadása és kivégzése után. George Wyatt *Boleyn Anna királyné élete* című írásának legnagyobb része nagyapja és Anna hírnevének tisztára mosásával foglalkozik.

Elismeri nagyapja nyilvánvaló vonzalmát a fiatal udvarhölgy iránt, aki – mivel tudta, hogy Thomas Wyatt nő –, elutasította a viszonzást. Megjelenik itt egy híres jelenet is, amikor játék közben VIII. Henrik büszkén mutatta udvaroncainak a gyűrűt, amelyet Annától kapott szerelme jeléül, és főképp a költőnek: *„Wyatt, azt mondom neked, ez az enyém.”*⁶⁹ Mire Wyatt azt mondta, hogy ha a hölgyet érti ez alatt, akitől a gyűrűt kapta, reméli az övé lesz és felmutatta nyakláncot, amely régebben Annáé volt. George Wyatt azt állította, hogy nagyapja csak féltékenységből vágott vissza az uralkodónak, akinek Anna elmondta, hogy csupán barátok és a nyakláncot Wyatt csellel vette el tőle. Nem is adott volna okot Anna a poétának arra, hogy azt higgye, lehet esélye, hiszen *„egy udvarban élt, ahol olyan sok derék, abban az időben nőtlen gavallér fordult meg, [Anna] nem valószínű, hogy pillantást vetett volna valakire, aki tíz éve házas volt.”* Ha ez nem lett volna elég, a szülők és *„a király szeme is vigyázta őt.”*⁷⁰

George Wyatt teljesíti protestánsként a feladatát, jó színben tünteti fel Boleyn Annát. Figyelembe kell vennünk ezen felül a lehetőséget, hogy Wyatt megbízója lehetett I. Erzsébet is. Ő maga ugyan nem tett lépéseket anyja rehabilitálására, ám Nicholas Sander műve, ha eljutott

68 SANDER, 38. „Thomas Wyatt confessed that he has sinned with Anne Boleyn, not imagining that the king would ever make her his wife.”

69 WYATT, 18. „Wiat, I tell thee it is mine.”

70 WYATT, 20. „She living in a court where were so many brave gallants at that time unmarried, she was not like to cast her eye upon one that had been married ten years.” „The King’s eyes aslo was a guard upon her.”

a királynőhöz bizonyára okot adhatott arra, hogy ezúttal ő kérjen fel valakit anyja nevének tisztázására. A legmegfelelőbb ember erre pedig minden bizonnyal Sir Thomas Wyatt unokája volt, aki protestánsként és személyes érintettsége miatt is alkalmasnak bizonyult.

Nicholas Sander munkája népszerűsége révén elérte célját a korban, Wyatt alkotása azonban befejezetlen maradt. Sosem jelent meg külön kötetként, így saját korában sem tudta Annát rehabilitálni.

„Nem sok ilyen királyné volt, mielőtt ő viselte Anglia koronáját”⁷¹

John Foxe-nak talán abban igaza volt, hogy Boleyn Anna már életében is megosztotta a közvéleményt. Ez lánya, I. Erzsébet uralkodásának idejére sem változott, azonban a királyné élete és tettei alaposan átértékelődtek.

Az általam vizsgált források mind elfogultak. A protestánsok csak a jó Annát festik le, nem írnak másról, csupán mély vallásosságáról, a szegények segítéséről. Fontos, hogy az első három mű, Latymer, Ales és Foxe munkája nem érinti azokat az eseményeket – például a válás –, amelyek kapcsán bármiféle rosszat fel lehetne róni Annának. Latymer „cselekvő Annája” és Ales helyenként túlságosan érzelemdús leírásai a királyné rehabilitálásán túlmutatnak: az ő céljuk útmutatás a fiatal királynőnek, I. Erzsébetnek, akit az anyja példájával kívánnak befolyásolni.

Wyatt éppen ilyen elfogultságot tanúsít, amikor megírja saját verzióját Anna életéről, a katolikus Sander munkájára reagálva. Wyatt esetében már személyesebb ügyről is beszélhetünk, hiszen a nagyapja befektetése saját érdeke is volt a család nevének tisztára mosása. Érdekes, hogyan használták, módosították Anna életét, a róla szóló pletykákat vagy esetlegesen tényeket a saját céljaik elérésére, legyen az, ahogyan Sander esetében, egy Erzsébet elleni erkölcsi támadás, vagy épp a fiatal királynőnek szánt tanácsadás.

Az általam vizsgált források érdekes adalékokkal szolgálnak Boleyn Anna életének és örökségének megítéléséhez. Az Erzsébet-kori leírások nem adnak egységes képet VIII. Henrik második feleségének életéről, az eseményeket hajlamosak átalakítani, ám Anna szerepét az angol reformációban jól tükrözik. Élete, tettei nem csupán Henrik udvarára, politikájára voltak hatással, hanem a 16. század második felének politikájára is befolyással bírtak. Lányát, I. Erzsébetet a protestánsok reményükként tartották számon, uralkodása kezdetén Anna példáján keresztül mutattak utat neki: hiszen „protestáns” édesanyja

71 FOXE, 268. „There have not many such queens before she borne the crown of England.”

örökségét tovább kellett vinni. A Szűz Királynő szerette magát körülvenni a Boleyn család leszármazottaival, rokonaival, akik így szerves részét képezték életének, sokszor pedig politikájának is az általuk betöltött pozíciókon keresztül. Anyja képe saját emlékezetében is megmaradt: a gyűrű, amelyet 1575 körül készíttetett magának és saját és Anna képét őrizte talán elárulja, mennyire büszke volt örökségére és mindarra, amit Boleyn Anna maga után hagyott.

Bibliográfia

Források

ALES = Alexander Ales to Queen Elizabeth I, 1558 Ed NORTON, Elizabeth In NORTON, Elizabeth: *Anne Boleyn In Her Own Words and the Words of Those Who Knew Her*. Stroud, Amberley publishing Plc., 2011. 238–245.

FOXÉ = Extract from Foxe's Actes and Monuments on the Deaths of Catherine of Aragon and Anne Boleyn Ed NORTON, Elizabeth In NORTON, Elizabeth: *Anne Boleyn In Her Own Words and the Words of Those Who Knew Her*. Stroud, Amberley publishing Plc., 2011. 267–268.

SANDER = Nicholas Sander on Anne's Early Life and Supposed Love Affairs Ed NORTON, Elizabeth In NORTON, Elizabeth: *Anne Boleyn In Her Own Words and the Words of Those Who Knew Her*. Stroud, Amberley publishing Plc., 2011. 35–38.

WYATT = George Wyatt's Life of Queen Anne Boleigne Ed NORTON, Elizabeth In NORTON, Elizabeth: *Anne Boleyn In Her Own Words and the Words of Those Who Knew Her*. Stroud, Amberley publishing Plc., 2011. 15–24.

LATYMER = William Latymer's Chronickille of Anne Bulleyne. Ed DOWLING, Maria. In *Camden Miscellany, Camden Fourth Series*, vol. 30 (1990). 23–65.

Szakirodalom

BERNARD = BERNARD, George W.: *Anne Boleyn: Fatal Attractions*. London, Yale Univesity Press, 2010.

BRUCE = BRUCE, Marie Louise: *Anne Boleyn*. London, Collins, 1972.

DOWLING = DOWLING, Maria, SHAKESPEARE, Joy: 'Religion and Politics in mid-Tudor England through the eyes of an English Protestant woman: the recollections of Rose Hickman. In *Bulletin of the Institute of Historical Research*, LV (1982). 94–102.

ELTON = ELTON, Geoffrey Rudolph: *England Under the Tudors*. London, Routledge, 1991.

FREEMAN= FREEMAN, Thomas S.: *Research, Romour and Propaganda:*

- Anne Boleyn in Foxe's 'Book of Martyrs'. *The Historical Journal*, 38, 4 (1994). 797–819.
- FRIEDMANN = FRIEDMANN, Paul: *Anne Boleyn*. Ed WILKINSON, Josephine. Stroud, Amberley Publishing Plc., 2010.
- GUY = GUY, John: *Tudor England*. Oxford, Oxford University Press, 1990.
- HEALEY = HEALEY, Robert M.: Waiting for Deborah: John Knox and Four Ruling Queens. *The Sixteenth Century Journal*. 25, 2 (1994). 371–386.
- HIGHLEY = HIGHLEY, Christopher: „A Prestilent and Seditious Book”: Nicholas Sander's Schismatis Anglicani and Catholic Histories of the Reformation. In *Huntington Library Quarterly*, vol. 68 (2005), 151–171.
- HOWART = HOWARTH, David: *Images of Rule: Art and Politics in the English Renaissance, 1485-1649*. University of California Press, 1997. 77–119.
- IVES = IVES, Eric W.: *The Life and Death of Anne Boleyn 'The Most Happy'*. Oxford, Blackwell Publishing, 2008.
- IVES, Eric W.: Anne Boleyn and the Early Reformation in England: the Contemporary Evidence. *The Historical Journal*, 37, 2 (1990). 389–400.
- LIPSCOMB = LIPSCOMB, Suzannah: *1536 The Year that Changed Henry VIII*. Oxford, Lion Hudson, 2009. 65–89.
- LOADES = LOADES, David: *The Boleyns: The Rise and Fall of a Tudor Family*. Stroud, Amberley Publishing Plc., 2011.
- RICHARDS = RICHARDS, Judith M.: „To Promote a Woman to Beare Rule”: Talking if Queens in Mid-Tudor England. *The Sixteenth Century Journal*, 28, 1 (1997). 101–121.
- SERGEANT = SERGEANT, Philip: *Anne Boleyn: A Study*. Hutchinson & Co., London, 1923.
- STARKEY, David: *The Reign of Henry VIII, Personalities and Politics*. London, Vintage Books, 2002. 72–81.
- STARKEY, David: *Six Wives: The Queens of Henry VIII*. London, Vintage Books, 2004.
- STRONG = STRONG, Roy: *The Cult of Elizabeth*. Berkeley, University Press of California.
- STRONG, Roy: *The Myth of Elizabeth*. Ed. DORAN, Susan; FREEMAN, Thomas S. Palgrave Macmillan, 2003.
- WARNICKE = WARNICKE, Retha M.: *The Rise and Fall of Anne Boleyn Family Politics at the Court of Henry VIII*. Cambridge, Cambridge University Press, 1989.

WARNICKE, Retha M.: Anne Boleyn's Childhood and Ad olescence. *The Historical Journal*, 28, 4 (1985). 939–952.

WEIR = WEIR, Alison: *The Lady in the Tower The Fall of Anne Boleyn*. London, Jonathan Cape, 2009.

WEIR, Alison: *The Six Wives of Henry VIII*. London, Vintage Books, 2007.

WEIR, Alison: Woman and the New Learning. In DOWLING, Maria: *Humanism in the Age of Henry VIII*. London, Croom Helm, 1986. 219–247.